

Pučiamųjų instrumentų orkestrai ŽEMAITIJOJE: didikų dvaruose, atlaiduose ir kitose bažnytinėse šventėse

Rūta ŽARSKIENĖ

2024 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido Rūtos Žarskienės monografiją „Pučiamųjų instrumentų ansambliai ir orkestrai tradicinėje Lietuvos kultūroje“. Tai paskutinė instrumentinės liaudies muzikos tyrėjos dr. Rūtos Žarskienės (1964–2023) knyga. Ją užbaigė spaudai parengti jos kolegė dr. AUSTĖ NAKIENĖ.

Važinėdama po Žemaitiją, besidomėdama liaudišku pamaldumu ir tradiciniu muzikavimu, knygos autorė pastebėjo, kad ten dar ir XXI a. tebegyvuoja liaudiška pučiamųjų instrumentų tradicija: įvairios sudėties nedideli ansambliai groja laidotuvėse, metinėse, per atlaidus, vestuves. Ieškodama šio reiškinių šaknų, pradėjo gilintis į pučiamųjų ansamblių bei orkestrų Lietuvoje raidą, istorinius šaltinius, katalikų bažnytinės šventės ir liaudiškojo pamaldumo papročius. Tyrinėdama pučiamųjų vaidmenį laidotuvėse ir vestuvėse, stengėsi geriau suprasti pučiamųjų instrumentų populiarumo ir jų įsiliejimo į tradicinį kaimo ir miestelio muzikavimą fenomeną. Monografijoje diachroniškai apžvelgiama pučiamųjų instrumentų ansamblių raida, jų paplitimas per kariuomenę, dvarų ir vyskupijų centrų muzikinę kultūrą ir vėlesnė įtaka liaudiškajai pamaldumo tradicijai (dalyvaujant bažnytinėse šventėse, apeinant kryžiaus kelią ir pan.).

Pučiamųjų orkestrai Lietuvos didikų dvaruose

Pučiamieji ir mušamieji instrumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo nuo seno naudojami kariuomenėje. XVI a. II p.–XVIII a. įta-

Rūtos Žarskienės knygos „Pučiamųjų instrumentų ansambliai ir orkestrai tradicinėje Lietuvos kultūroje“ (Vilnius, 2024) viršelis, kuriame pateikta Lietuvos kariuomenės 1-ojo husarų pulko orkestras (Kaunas, 1926–1931 m.). Nuotrauka iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus fondų

kingiausios didikų giminės – Radvilos, Sapiegos, Oginskiai – išlaikė privačias kariuomenes, o taip pat ir pučiamųjų orkestrus.

XVIII a. pab.–XIX a. pr. Lietuvos dvaruose muzikuodavo nedidelės mišrios sudėties kapelos. Pasak dvarų muzikinės kultūros tyrėjos Laimos Kiauleikytės, jose greta klasicizmui būdingų styginių instrumentų, atsirado ir pučiamieji: valtorna, fleita, išilginė fleita, trimitas, fagotas, klarnetas (2008a: 47). Turėti nuosavą muzikos kolektyvą, kapelą tapo kiekvieno didiko garbės reikalas. XIX a. ryškiausi muzikinių tradicijų puoselėtojai ir mecenatai buvo Oginskių giminės atstovai (iš jų itin garsus diplomatas ir kompozitorius Mykolas Kleopas Oginskis). Reprezentacinį pučiamųjų orkestrą išlaikė Rietavo dvare gyvenęs jo sūnus Irenėjus Kleopas Oginskis (1808–1863). Aukšto lygio privačius orkestrus ir prie jų įsteigtas muzikos mokyklas išlaikė ir du jo sūnūs: tame pačiame dvare gyvenęs Bogdanas (1848–1909) ir Plungės dvare gyvenęs Mykolas

(Nukelta į 30 p.)

Rūta Žarskienė Lietuvių literatūros ir Tautosakos instituto ekspedicijoje Rietave 2011 metais. Fotografavo Andžela Jakubynienė

(1849–1902) Oginskiai. Šaltiniuose nurodoma, kad Rietavo muzikos mokykla veikė nuo 1872 iki 1909 metų, o Plungės mokykla – nuo 1873 iki 1902 metų. Čia buvo mokoma vargonuoti, giedoti giesmes, groti pučiamaisiais ir styginiais muzikos instrumentais, muzikos teorijos. Mokyklų mokiniai buvo pilnai išlaikomi: apgyvendinami, maitinami, aprūpinami muzikos instrumentais, gaudavo stipendiją. Rietavo mokyklai ir orkestrams daugiau kaip dvidešimt metų (maždaug nuo 1882 m.) vadovavo Prahos muzikos instituto auklėtinis Jozefas Mašekas (1848–1927). Jis išugdė stiprius orkestrus – tiek simfoninį, tiek pučiamųjų. Ilgiausiai Plungės mokyklos ir orkestro kapelmeisteriu dirbęs Pranciškus Dovydavičius – buvęs Rietavo mokyklos ir Varšuvos muzikos instituto auklėtinis. Mokyklų klestėjimo laikotarpiu Rietavo orkestro muzikantų skaičius siekdavo nuo 66 iki 100 (pusė jų buvo moksleiviai), Plungės – nuo 35 iki 50 muzikantų (Kiauleikytė 2008b: 10; Petreikis 2008: 20).

Svarbiausia didikų dvarų orkestrų funkcija buvo reprezentacinė. Pavyzdžiui, Rietavo ir Plungės dvarų orkestrams tekdavo groti žemės ūkio ir pramonės parodose, žirgų lenktynėse. Kunigaikštis Mykolas Oginskis dažnai atostogaudavo Palangoje, čia įsikurdavo ir orkestras, o jo koncertai išsiskirdavo aukšto lygio atlikimu (Petreikis 2008: 19–20). Raiti trimitininkai, vilkintys specialia puošnia uniforma, lydėdavo kunigaikščius iškilmingose išvykose, taip pat į gana tolimas keliones (Ravickienė 1986: 25). Plungės orkestras buvo nuvykęs net į 1900 m. Paryžiuje vykusią pasaulinę parodą, per šią išvyką

koncertavo Eifelio bokšte. Orkestrų repertuaras atitiko geriausių pasaulinio lygio orkestrų standartus – grojo žymiausių klasicizmo, romantizmo, vėlyvojo romantizmo epochų kompozitorių kūrinius, operų fragmentus. Nemažą repertuaro dalį sudarė proginė muzika – valstybiniai himnai, maršai, šokio žanro kūriniai. Tradiciškai visi koncertai prasidėdavo Mykolo Kleopo Oginskio polonezu „Atsisveikinimas su tėvyne“ (Kiauleikytė 1996: 201–202).

Į orkestrų auklėtinių pareigas įėjo ir gaisrų gesinimas. Rietavo orkestro muzikantas Vytautas Lukauskas prisiminė, kad Rietavo dvaro bokšte buvę budėtojai, pastebėję gaisrą, skambindavo varpu. Kunigaikštis ir visi griežikai akimirksniu išsirikiuodavo. Arkliai visuomet stovėdavo pakinkyti arklidėje, kad galėtų greitai išvykti į gaisrą, įrankiai gaisrui gesinti visada būdavo paruošti. Gaisrui siaučiant komandavo pats kunigaikštis (Lukauskas 1975: 170–171).

XIX a. Oginskių orkestrai išugdė daugybę puikių muzikantų. Tai kompozitoriai ir orkestrų vadovai Emerikas Gailevičius, Juozas Gudavičius, Mykolas Butkevičius, JAV lietuvių orkestrų vadovas Vytautas Lukauskas ir kiti. Savo nenuilstama veikla jie daug prisidėjo prie nepriklausomos Lietuvos ir lietuvių išsivijos muzikinės kultūros. Dvarų orkestrai stipriai veikė ir tradicinį kaimų bei miestelių muzikavimą. Liaudies muzikantai visomis išgalėmis bandė pasigaminti arba įsigyti pučiamuosius instrumentus, išmokti jais groti, perimti repertuarą.

Muzikavimo tradicijos per Žemaitijos atlaidus ir kitas bažnytines šventes

Žemaitija – savita kultūrinė teritorija, išlaikiusi kur kas daugiau įvairių liaudiško pamaldumo praktikų nei kiti Lietuvos regionai. Čia vyksta bene labiausiai Lietuvoje pagarsėję Didieji Žemaičių Kalvarijos ir Šiluvos atlaidai, o jų procesijos neįsivaizduojamos be triukšmingo būgnų dundėjimo ir iškilmingo varinių pučiamųjų skambesio. Pasak tyrėjų, iki mūsų dienų išlikę dūdų orkestrėliai, grojantys pakaitomis su giesmininkais, sudaro „specifišią žemaitišką muzikinį atlaidų koloritą“ (Mardosa 2003: 275). Atliktas tyrimas leidžia manyti, kad, prieš įsiliedami į kaimo žmonių vestuvių, krikštynų, laidotuvių papročius, pučiamieji instrumentai visų pirma tapo bažnytinių švenčių iškilmingumą

Iš kairės: būgnų mušimas Velykų rytą (Žlibinai, Plungės r.); Velykų procesija Žlibinuose (Plungės r.). 2014 m. Fotografavo Margarita Gaubytė

pabrėžiančia muzikinės raiškos priemone.

Žemaitijos regione iškilmingas bažnytinių švenčių tradicijas kūrė Kražiuose ir Pašiaušėje įsikūrę jėzuitai. Pašiaušės jėzuitų metraščius tyrinęjusio Pauliaus Rabikausko duomenimis, 1654 m. čia įkurtoje jėzuitų kolegijoje, greta lotynų ir lenkų kalbų, aritmetikos, geografijos, istorijos, buvo mokoma ir muzikos. Manytina, kad XVIII a. trečiajame dešimtmetyje Pašiaušės kolegijoje buvo įsteigta kapela, 1730 m. jai buvo nupirkta nauja pora valtornų (Rabikauskas: 1961: 368). Pašiaušės kolegijos muzikantai dalyvavo 1728 m. surengtoje bene didžiausioje miestelio šventėje, skirtoje šventaisiais paskelbtiems jėzuitams Stanislovui Kostkai ir Aloyzui Gonzagai pagerbti. Taip pat iškilmingai jėzuitų kanonizacijos iškilmės vyko ir Kražiuose: su ketveriais triumfo vartais, procesijomis, šaudymu pabūklais, svečių gausa ir visur dalyvaujančiais muzikantais (Griciūtė-Šverebienė: 2011: 59). XVIII a. visos Žemaitijos bažnyčios stengėsi deramai – lydimos muzikos instrumentų – švęsti titulinius parapijos atlaidus, nukeliauti į šventes kaimynystėje. Pavyzdžiui, su vėliavomis, altorėliais ir būgnais į Šv. Onos atlaidus Šiaulėnuose išvykdavo Grinkiškio parapijiečiai ir kunigai (Valančius 1972: 130). Platiuose nuo seno iškilmingai švenčiami šio miestelio bažnyčios globėjų Šv. Petro ir Povilo atlaidai.

XVIII a. dokumentuose Velykų ryto procesija su Švč. Sakramentu minima tarp svarbiausių švenčių. Kad ši procesija buvusi ne tik iškilminga, bet ir triukšminga, liudija dokumentai, fiksuojantys išlaidas, skirtas šaudymui per Velykas. Pavyzdžiui, tarp

kasmetinių Salantų dvaro išlaidų minimas Velykų procesijos parakas (Griciūtė-Šverebienė 2011: 46–47). Bažnyčiai ir tikintiesiems Velykos, Išganytojo Jėzaus Kristaus prisikėlimas – ypač svarbi šventė. Po tylios, susikaupimo pilnos gavėnios reikėdavo kuo garsiau išlieti prisikėlimo džiaugsmą, todėl turėdavo skambėti dūdos ir būgnai. Pasak Žilevičiaus, per bažnytines eisenas – Velykų ryte per Prisikėlimą, Dievo Kūno procesijoje – būgną nešdavo neštuvais, o būgnininkas eidamas nuolat būgnydavo (1990: 491). XX a. viduryje būgnų nešimo tradicija išnyko, XX a. pab.–XXI a. paprastai būgnijama pastačius būgnus šventoriuje prie vartų, bažnyčios durų.

Šiais laikais parapijų atlaiduose ir per Velykas pučiamųjų ansamblių kviečiami dalyvauti procesijoje aplink bažnyčią, groti giesmes per Mišias, po Mišių – maršą. Šventėse pageidaujama, kad dalyvautų pučiamųjų ansamblis, kuriame būtų penki arba daugiau muzikantų. Mišiose pučiamieji dažniausiai groja per Pakylėjimą (Aukojimą) ir dalijant Komuniją. Grodami per Mišias dūdoriai dažnai atlieka ir bent porą klasikinių instrumentinių kūrinių. Procesijoje aplink bažnyčią dūdoriai pagal tradiciją žygiuoja paskui chorą. Per procesijas skambinama varpais, įvairiausiais varpeliais, mušamas būgnas. Dabar visų parapijos atlaidų procesijose, kuriose nešamas ir Švč. Sakramentas, grojama ir giedama oficialiai Lietuvos vyskupų patvirtinta giesmė „Viešpatie Jėzau, mūsų Valdove“. Per Velykų ryto procesiją, tris kartus einant aplink bažnyčią, giedama giesmė „Linksma diena mums nušvito“ (per atlaidus einama vieną kartą).

(Nukelta į 32 p.)

Liaudiškasis pamaldumas ir muzikavimas Žemaičių Kalvarijos atlaiduose, arba XXI a. barokas

Žemaitija iš kitų Lietuvos regionų išsiskiria Kryžiaus kelių, įsteigtų po atviru dangumi, gausa. Be abejonės, žymiausia yra Žemaičių Kalvarija, garsėjanti kiekvienais metais liepos 2–10 dienomis vykstančiais Šv. Mergelės Marijos Apsilankymo atlaidais. Tai dominikoniškojo tipo Kryžiaus, arba Kančios, kelias, kurį sudaro 19 koplyčių, turinčių 20 stočių, arba stacijų (lot. *statio* – buveinė), žemaičių vadinamų kalnais. Žemaičių Kalvarijos kalnais vadinamos ir giesmės bei maldos, giedamos ir kalbamos apeinant Kryžiaus kelio stotis. Žemaičių Kalvariją, nuo įsteigimo gyvuojančią jau beveik keturis šimtus metų, galima laikyti bene daugiausia baroko bruožų išlaikiusiu liaudiškojo pamaldumo židiniu.

Menotyryninkės Dalios Vasiliūnienės žiniomis, istorinio Jeruzalės miesto ir Jėzaus kančios kelio „perkėlimo“ į Europą idėja buvo išplėtota vėlyvaisiais Viduramžiais, o pirmasis toks kompleksas įsteigtas XV a. pradžioje Ispanijoje – tai buvo kalvarija Scala Coeli vienuolyne greta Kordobos. Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje pirmosios kalvarijos 1604 m. įsteigtos Lenkijoje netoli Krokuvos – tai Zebžydovos Kalvarija, antrosios pradėtos kurti 1628 m. Pokoščėje, o trečiosios – 1637 m. Žemaitijoje (Vasiliūnienė 2010: 33–66). 1633 m. Žemaičių vyskupu paskirtas įtakingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) giminės atstovas Jurgis Tiškevičius, labai rūpinęsis katalikybės puoselėjimu ir stiprinimu, pasikvietė Kryžiaus ke-

Muzikantai iš Mažeikių veda maldininkus Žemaičių Kalvarijoje, 2010 m. Fotografavo Rita Balkutė

lių steigimo patirties turinčius dominikonų ordino vienuolius ir paskyrė koplyčioms vietas. Motiejaus Valančiaus žodžiais tariant, Jurgis Tiškevičius „pats pirmą kartą kalnus vaikščiojo ir, daugel vietose keliais eidamas, barstė žemę šventą, iš Jeruzolimo parvežtą“ (1972: 121). Vyskupas taip pat pastatydino Marijos Apsilankymo bažnyčią ir padovanojo jai iš Liublino dominikonų gautą šv. Kryžiaus relikviją. Panašiu metu iš Romos buvo parvežtas stebuklingas Šv. Mergelės Marijos paveikslas (Vaišnora 1958: 372–373, 375).

1742 m. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius nurodė, kad arčiau Žemaičių Kalvarijos esančios parapijos, vadovaujamos savo klebonų, būtinai turi atvykti į liepos pradžioje rengiamus atlaidus. Todėl klebonai, „*surinkę būrį savo parakvijos žmonių, su būgnais, patrūbočiais, altoreliais ir visa bažnyčios iškilme keliavo į atlaidus Aplankymo Motinos Dievo. [...] Dominikonai, pajutę kokią nors parakviją atkeliaujant, išeidavo į laukus sutikti. Į miestelį įeinant, jaunikaičiai paparčius virpino, būgnais mušė, patrūbočius pūtė ir iš šaudyklių šaudė, o seniai su motriškosiomis atsispirdami giedodjo ir šaukė, nes juo katra parakvija su didesniu trenksmu į miestą įėjo, tuo didesnė buvo garbė*“ (Valančius 1972: 358–359).

Kalvarijas lankantiems maldininkams buvo rašomi Kančios kelio vadovėliai, iš jų žmonės mokydavosi, kurias maldas kalbėti ir kurias giesmes giedoti prie kiekvienos Kančios kelio stoties (Vitėnas 2005: 231). Pirmasis toks leidinys lietuvių kalba – 1681 m. dominikono Jurgio Kosakovskio sudaryta maldaknygė Rožančius Švenčiausios Marijos Panos ir saldžiausio vardo Jėzuso. Greta kitų maldų ir giesmių, čia pirmą kartą kaip atskira knygos dalis išspausdintos Kryžiaus kelio maldos ir giesmės (1849: 157–208). Galima spėti, kad maždaug per keturiasdešimt metų nuo Žemaičių Kalvarijos įsteigimo kalnai jau buvo susiformavę kaip vientisa maldų ir giesmių sistema (Žarskienė 2012: 377). Šios giesmės ilgainiui tapo XIX a. – XX a. vidurio kalnų, šiandien vadinamų Senaisiais kalnais, pagrindu.

Po 1863 m. sukilimo caro valdžiai panaikinus dominikonų ordiną, atlaidų Žemaičių Kalvarijoje iškilmingumas kuriam laikui sumenko. 1906 m. Antano Ragaišio išleistoje knygoje „Žemaičių Kalvarijos aprašymas“ nurodoma: „*Seniau mušdavo į bugnus keli gražiai apsiređžiusieji raiti vyrai, bet pas-*

kiau policija jiems tai užgynė“ (Ragaišis 1906: 43).

Keliavimas į Žemaičių Kalvarijos atlaidus tarsi įgijo antrąjį kvėpavimą XX a. pradžioje, ypač nepriklausomos Lietuvos laikais, panaikinus draudimus.

Tarsi į Baroko laikus nukelia Jono Totoraičio knyga, skirta Žemaičių Kalvarijos 300 metų jubiliejui. 1937 m. išleistame piligrimų vadove autorius aprašo atvykstančių maldininkų grupes su kryžiumi priešakyje, altoreliais ir vėliavomis ir jų pasitikimą. Tokių grupių būdavo nuo devynių iki trylikos, kai kurios turėdavo orkestrą (Totoraitis 1937: 5–6). Nupieštas maldininkų sutikimas nedaug kuo skiriasi nuo XVIII a. vidurio papročių: visuose įvažiavimo keliuose pastatyti vartai, išpuošti vainikais, vėliavomis ir šūkais, bažnyčios bokšte stovi budėtojai – jie, tolumoje pamatę atvykstančią grupę, duoda ženklą. Tada pasitikti piligrimų išeina vietinė procesija su kryžiumi, dviem vėliavėm, kunigu ir būbnu priešakyje (ten pat: 6).

Iškilminga tradicija apeiti Kryžiaus kelią išliko ir sovietų okupacijos metais. Tada Žemaičių Kalvarijos koplyčių lankymas per atlaidus buvo tapęs savotiška rezistencijos forma. Sovietmečiu, siekiant išžmonių atminties ištrinti visus religinius vaizdinius ir simbolius, sugriautos Vilniaus, Veprių ir Beržoro kalvarijos, mėginta užrakinti ir Žemaičių Kalvarijos koplyčias. 1953 m. į atlaidus atvykę maldininkai nuo koplyčių durų nugnybo spynas ir, nepaisydami milicijos mėginimų juos sustabdyti, ėjo Kryžiaus kelią (Streikus 2006: 340). Kadangi valdžiai niekaip nesisekė sumažinti atlaidų dalyvių skaičiaus, ji stengėsi, kad būtų kuo mažiau „triukšmo“, ir ypač persekiojo muzikantus. Pateikėjų liudijimu, saugumiečiai, pasitelkę į pagalbą milicijos pajėgas, muzikantus bandydavo sučiupti dar prieš jiems išeinant į Kristaus kančios kelią, o procesijoje dūdorių neliesdavo. 1931 m. gimęs vyras prisiminė, kad rytą sučiuptus muzikantus visą dieną laikydavo areštinėje, o vakare paleisdavo.

Muzikavimo tradicija Žemaičių Kalvarijoje ėmė sparčiai keistis XX a. pabaigoje, atlaidus užplūdus sovietmečiu viešai melstis negalėjusiems naujiesiems maldininkams. Tuo metu ir XXI a. pradžioje į koplyčių lankymo muzikinę tradiciją ėmė skverbtis naujos mados, savamoksliai muzikantus ėmė keisti profesionalai. Knygos autorei teko keletą kartų apsilankyti Žemaičių Kalvarijos atlaiduose – filmuoti ir fotografuoti procesiją, kalbinti muzikantus ir

Telšių pučiamųjų ansamblis prie Žemaičių Kalvarijos koplyčios. 2013 m. Fotografavo Rūta Žarskienė

giesmininkus. Didžiausią įspūdį paliko 2013 m. liepos 8 d. piligriminė kelionė. Atvykus buvo galima pastebėti naujovių: būgnus prie bažnyčios durų mušė nebe stiprus vyras, o dvi jaunos merginos, liaudies giesmininkams iš Gargždų atitarė profesionalūs Telšių muzikantai. Maldininkai, apėję Kryžiaus kelio stotis, grįžo į baziliką ir kartu su giesmininkais tradiciniu antfoniniu būdu su dūdomis sugiedojo kalnų pabaigos giesmes: „Karaliene maloninga“, „Dangaus Karaliaus Motina Švenčiausia“ ir „Mieliausias Jėzau“. O pačioje pabaigoje, norint dar labiau pabrėžti iškilmingą nuotaiką, sugiedota garsioji Maironio ir Sasnausko giesmė „Marija, Marija“. Atlikdami šią giesmę, muzikantai grojo ne antfoniniu būdu, o akompanavo giesmininkams.

Malda su pučiamaisiais instrumentais liaudiškojo pamaldumo tradicijoje

Važinėjant po Žemaitiją ir renkant medžiagą, teko susidurti su netyrinėtu reiškiniu, kai per atlaidus meldžiamasi ir giedama prie artimųjų kapų, malda derinant su pučiamųjų instrumentų garsais. Pirmą kartą apie šį liaudiškojo pamaldumo paprotį teko stebėti 2013 m. vasarą per Grūstėje (Mažeikių r.) vykusius Šv. Marijos Magdalenos atlaidus. Išskirtinis šių atlaidų bruožas tas, kad didžioji veiksmo dalis vyksta kapinėse, o šv. Mišios dažniausiai aukojamos kapinių koplyčioje arba bažnyčioje prie pat kapinių. Kalbintiji žmonės sakė, kad tai tarsi giminių suvažiavimas.

XX a. antroje pusėje paprotys švęsti šalia kapinių buvo paplitęs ne tik Žemaitijoje, bet ir kituose Lietuvos regionuose. Jo kilmę galėtume sieti su

(Nukelta į 34 p.)

Romualdas Smilgys su anūku Martynu Miniotu ir Rūta Žarskiene per Šv. Lauryno atlaidus Leckavos kapinėse 2013 metais. Fotografavo Alė Bacevičienė

XVI–XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose minimu Velykų ir Vėlinių vaišinimusi prie artimųjų kapų, kuriame simboliškai tarsi dalyvaudavo ir mirusieji (Kudirka 1991: 28, 34). Nūdienos Žemaitijoje per svarbiausius vasaros atlaidus žmonės pradeda rinktis į kapines gerokai prieš Mišias, ant tėvų, senelių ir kitų giminaičių kapų padeda gėlių, uždega žvakutes. Čia pat sukinėjasi keletas muzikantų būrelių su varinėmis dūdomis, pasirengusių pasimelsti prie kapo, žodinę maldą papildant pučiamųjų instrumentų melodijomis. Atlygis muzikantams – nedidelė auka. Prie kapo pakviesti dūdoriai persižegnoję sukalba „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“, „Amžinąjį atilsį“, pagroja ir pagieda populiarios giesmės (pavyzdžiui „Užsimerkė mielos tavo akys“) posmą, o galiausiai dar kartą atlieka „Amžinąjį atilsį“. Paskui visi persižegnoja ir vadovas pasako: „Garbė Jėzui Kristui!“, o kiti muzikantai ir besimeldžiantys artimieji atsiliepia: „Per amžius. Amen.“ Kadangi tai liaudiškojo pamaldumo apeiga, scenarijus varijuoja.

Atliekant tyrimą pavyko užfiksuoti apie dešimt vietovių (beveik visos – Žemaitijos šiaurės vakaruose), kur per kapinėse vykstančius atlaidus dar grojama dūdomis. Kitur Žemaitijoje ši tradicija praktikuojama Visų Šventųjų dieną (lapkričio 1-ąją) arba per Vėlines (lapkričio 2-ąją). Kaip teigė iš Vieksnių kilusi pateikėja (gim. 1939), jos jaunystėje Vieksnių kapinėse Visų Šventųjų vakare vaikštinėdavo keletas patriūbočių kompanijų, maždaug po keturis muzikantus. Muzikantai padūduodavo prie vieno kapo, tada juos vesdavosi prie kito.

Evangelikų liuteronų tradicijoje Visų Šventųjų diena nėra tokia svarbi. Mirusius artimuosius jie

mini šiltuoju metų laikotarpiu (gegužė–rugsėji), susirinkdami į kasmetines kapinių šventes. Į šias šventes žmonės suvažiuoja ne tik iš gretimų apylinkių, bet ir iš tolimesnių vietovių. Antai į Kretingos evangelikų liuteronų parapijos Kapinių šventę prie artimųjų kapų pasimelsti atvažiuoja tikintieji iš Tauragės, Radviliškio, Šilutės (Puišienė 2016). Po pamaldų vyksta agapė – suneštinės vaisės artimiausioje sodyboje arba čia pat, už kapinių tvoros. Taigi šventės eiga beveik nesiskiria. Dar vienas bendras bruožas – pučiamųjų muzika. Antai 2011 m. birželio 19 d. Kapinių šventėje, vykusioje Laugaliuose (Klaipėdos r.), grojo penki jauni muzikantai iš Plikių ir Dovilų evangelikų pučiamųjų orkestro (vad. Liudvikas Fetingis). Giesmės buvo atliekamos panašiai kaip Žemaičių Kalvarijos kalnai – grojant kas antrą posmą, tai yra pirmas, trečias ir kiti posmai giedami, antras, ketvirtas ir kiti – grojami.

Pasidomėjus, kam kapinėse reikalingos maldos su dūdomis, dauguma žmonių atsakė, kad taip reikia, tokia tradicija. Jų prasmę galbūt leistų praskleisti ant Ylakių kapinių vartų 1890 m. iškaltas užrašas: Balsas truba svieta judins, ir numirusius pabudins. (Beje, kaip tik į šį užrašą ranka parodė kapinėse grojantys dūdoriai). Šis dvielis – Tomo Celaniečio, gyvenusio XIII a., sekvencijos apie Paskutinį teismą „Dies iræ, dies illa“ ištrauka. Sekvencijos įkvėpimo šaltinis – paskutinė Naujojo Testamento knyga Apreiškimas Jonui, arba Apokalipsė, kurioje aprašomi trimituojantys angelai – Paskutinio teismo pranašai. Į lietuvių kalbą sekvenciją XVII a. išvertė jėzuitas Pranciškus Šrubauskis (Pociūtė-Abukevičienė, Vaicekauskas 1998: 357, 385–387).

Baroko epochoje Europoje išpopuliarėjo vadinamieji gerosios mirties meno (*Ars bene moriendi*) vadovėliai. Jose buvo mokoma, kaip reikia gyventi, kad, netikėtai užklupus mirčiai, patektum į dangų (Paknys 2008: 22–30). Lietuvių kalba pirmas toks vadovėlis – Mykolo Olševskio Broma atverta ing wiecznasti – buvo išspausdintas Vilniuje 1753 metais. Svarbiausia jo mintis – tik mirtis yra vienut vieninteliai vartai, per kuriuos žmogus žengia į amžinybę (Ulčinaitė, Jovaiša 2003: 374). Dešimtas knygos skyrius skirtas skaistyklai: jame aprašyta, kaip vaduoti sielas iš tarpinės būsenos. Reikia bent trumpai, bet iš širdies pasimelsti už sielas, esančias skaistykloje, sukalbant: „Tegul ilsisi ramybėje. Amen.“ Ši trumpa, strėlinė malda iki šiol yra bene

Iš kairės: Mažeikiškiai dūdoriai Šv. Onos atleidų metu meldžiasi prie kapo (Židikų kapinės, Mažeikių r.). 2017 m. Danutės Adomaitienės nuotrauka; Klaipėdos pučiamųjų ansamblio muzikantų malda Visų Šventųjų dieną (Salantų kapinės, Kretingos r.). 2016 m. Vlado Ščiavinsko nuotrauka

populiariausios katalikiškosios maldos už mirusiuosius „Amžinąjį atilsį duok mirusiems, Viešpatie“ paskutinė eilutė. Tikėjimas, kad malda gali atpirkti, nuskaistinti mirusio artimojo sielą, padėti jai nukeliauti į Dangų, turėjo būti labai svarbus papras-tiems tikintiesiems. Tai liudija išlikę XIXa.–XXa. pradžios kapinių paminklų užrašai, kviečiantys pakeleivį pasimelsti už palaidotųjų sielas, sukalbėti „Sveika, Marija“, „Viešpaties angelą“ arba tris kartus „Amžinąjį atilsį“, bei dažnas mirusiajam skirtas užrašas „Ilsėkis ramybėje“.

Strėlinę maldą pirmasis savo raštuose paminėjo šv. Augustinas – jis laikomas šios sąvokos pradininku. Viduramžių mistikų veikaluose strėlinė malda siejama su besimeldžiantįjį staiga nušviečiančia amžinybės patirtimi, įgalinančia suvokti Dievo meilę ir išmintį (Dauškienė 2014: 124–125). Strėlės įvaizdis Europos literatūroje buvo ypač pamėgtas, šį įvaizdį mėgo ir garsus LDK poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640). Galima manyti, kad pučiamųjų instrumentų garsas buvo suvokiamas kaip į dangų kylančios strėlės atitikmuo. Dar ir šian-dien iškilmingas varinių pučiamųjų skambesys, kurį galima prilyginti semiotikų aprašytam kalbos signifikantui, akimirksniu paveikia kapinėse susirinkusią bendruomenę ir yra suvokiamas kaip malda už mirusius stiprinanti priemonė (Žarskienė 2018).

Regioniniai tradicijos savitumai: Raseinių rajono atvejais

Žemaičių Kalvarijos kalnai, giedami ir grojami apeinant Kryžiaus kelią, yra tapę neatsiejama žemaitiškų katalikiškų laidotuvių apeiga ir net žė-

maitiškumo simboliu. Tačiau 2015 m. per Raseinių rajone vykusią ekspediciją paaiškėjo, kad čia vykstančiose laidotuvėse giedami ne Kalnai, o Švč. Jėzaus Vardo rožinis, būdingas vidurio bei pietų Lietuvos laidotuvių tradicijai (Alenskaitė 2012: 77). Raseiniuose sutikto tradicinio „Laidotuvių orkestro“ (vadovas Kasparas Babonas) muzikantai teigė, kad Kalnų jie niekada negrojo. Atlikus tyrimus paaiškėjo, kad šio rytinio Žemaitijos pakraščio gyventojai nelaiko savęs žemaičiais. Tai sietina su šio krašto istorija, administracinėmis ribomis. Rytinė ir pietrytinė Žemaitijos ribos nuolat keitėsi, kelis šimtmečius ją žymėjo Nevėžio upė, o XIXa. viduryje ji buvo paslinkta į vakarus, link Dubysos (Medišauskienė 2004: 351, 354). Svarbu ir tai, kad Raseinių regionas, keletą šimtmečių buvęs vienas iš istorinės Žemaičių seniūnijos centrų ir priklausęs Žemaičių vyskupijai, XX a. pradžioje tapo aukštaitiškos Kauno arkivyskupijos dalimi (Mukienė 2014). Galbūt todėl šiame krašte susiformavo savitas kultūrinis regionas, kuriam būdinga pereinamoji arba mišri vietinių gyventojų regioninė tapatybė. Šią prielaidą patvirtina ir laidotuvių repertuaro bei muzikavimo pučiamaisiais instrumentais tradicijos. Jose galima išvėlyti ne tik žemaitiškų, bet ir kitiems Lietuvos etnografiniams regionams būdingų bruožų.

NAUDOTA LITERATŪRA:

1. Alenskaitė Eglė 2012. „Suvalkijos giesmininkai ir giedojimo erdvės kaita XX a.–XXI a. pradžioje“, *Tradicija ir dabartis*, nr. 7, Klaipėda: Klaipėdos

(Nukelta į 36 p.)

universiteto leidykla, p. 73–82.

2. Daukšienė Ona 2014. „Bibliinių šaltinių transformacijos Sarbėvijaus religinėje poezijoje“, *Senoji Lietuvos literatūra*, nr. 38, p. 95–134.

3. Gričiūtė-Šverebienė Liepa 2011. *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija.

4. Kiauleikytė Laima 1996. „Kunigaikščių Oginskių muzikos mecenatystė antrojoje XIX a. pusėje“, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 2, p. 199–223.

5. Kiauleikytė Laima 2008a. *XVIII a. II pusės–XIX a. muzikinė Lietuvos dvarų kultūra: stiliaus epochų sankirtose*, Vilnius.

6. Kiauleikytė Laima 2008b. „Mykolas Oginskis– muzikos mecenatas“, *Žemaičių žemė*, nr. 3, p.8–11.

7. Kudirka Juozas 1991. *Vėlinės*, Vilnius: Mintis.

8. Lukauskas Vytautas, 1975. „Bagdono Oginskio orkestre (parengė Vytautas Jurkštas)“, *Muzika ir teatras*, kn. 11, Vilnius: Vaga, p. 164–173.

9. Mardosa Jonas 2003. „Šiuolaikiniai atlidai Lietuvoje: religinis ir socialinis aspektas“, *LKMA suvažiavimo darbai*, t. 18, kn. 1, Vilnius, p. 259–278.

10. Medišauskienė Zita 2004. „Vilniaus gubernijos administracinio suskirstymo pertvarkymas“, in: *Istorijos akiračiai*, Vilnius: Lietuvių istorijos instituto leidykla, p. 341–362.

11. Mukienė Danutė, „Žemaičių (Medininkų) vyskupija“, *Žemaičių žemė*: <https://zemaitiuzeme.lt/aktualijos/zemaičiu-medininku-vyskupyste/>.

12. Paknys Mindaugas 2008. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai.

13. Petreikis Tomas 2008. „Plungės orkestro muzikų keliais ir pėdsakais“, *Žemaičių žemė*, nr. 3 (60), p. 18–23.

14. Pociūtė-Abukevičienė Dainora, Vaicekaskas Mikas (sud.) 1998. *Giesmės dangaus miestui: XVI–XVIII amžiaus lietuvių bažnytinių giesmių antologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

15. Puišienė Audronė 2016. „Kapinių šventėje – maldos ir giesmės prisimenant mirusiuosius“, *Pajūrio naujienos*, rugpjūčio 11 d. (<http://www.liuteronai.lt/layout/set/print/Pradzia/Sventes-jubiliejai/Kapiniu-sventeje-maldos-ir-giesmes-prisimenant-mirusiuosius>).

16. Rabikauskas Paulius 1961. „18-ojo amžiaus

Lietuvos bruožai. Iš Pašiaušės jėzuitų kolegijos metraščių“, *Tautos praeitis*, t. 1, kn. 3, Chicago, p. 345–391.

17. Ragaišis Antanas 1906. *Žemaičių Kalvarijos aprašymas: ypatingai dievobaimingiems keleiviams į tą stebuklingąją vietą*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė.

18. Ravickienė Eleonora 1986. „Muzikantų likimai“, *Aušra*, nr. 3 (74), p. 25–28.

19. Streikus Arūnas 2006. „Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu“, *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, t. 28, p. 339–344.

20. Totoraitis Jonas 1937. *Žemaičių Kalvarija*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė.

21. Ulčinaitė Eugenija, Jovaiša Albinas 2003. *Lietuvių literatūros istorija XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

22. Vaišnora J[uožas] 1958. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Fausto Failli.

23. Valančius Motiejus 1972 [1848]. *Raštai, t. 2: Žemaičių vyskupystė*, Vilnius: Vaga.

24. Vasiliūnienė Dalia 2010. *Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*, Vilnius: Aidai.

25. Vitėnas Augustinas 2005. „Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzale“, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žemaičių Kalvarija, Gegrėnai. Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 229–251.

26. Žarskienė Rūta 2012. „Instrumentinė muzika kaip kultūrinės regioninės atminties raiška“, *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, [mokslinė redaktorė Bronė Stundžienė], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 371–392.

27. Žarskienė Rūta 2018. „Balsas truba svieta judins ir numirusius pabudins. Malda su pučiamaisiais instrumentais liaudiško pamaldumo tradicijoje“, *Tautosakos darbai*, t. 55, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 177–197.

27. Žilevičius Juozas 1990. „Lietuvių muzikos instrumentai“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 15: Lietuva, Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, p.487–493.

Parengė Austė Nakienė